

Tomeš, Jiří , Festa, David, Novotný, Josef et al.: Konflikt světů a svět konfliktů. Střety idejí a zájmů v současném světě

Černý, Karel

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Černý, K. (2009). Tomeš, Jiří , Festa, David, Novotný, Josef et al.: Konflikt světů a svět konfliktů. Střety idejí a zájmů v současném světě. [Review of the book *Konflikt světů a svět konfliktů: střety idejí a zájmů v současném světě*, by J. Tomeš, D. Festa, & J. Novotný]. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 45(2), 444-448. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-69112>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

modelu „izolovaných kapitalistů, které nekoordinují uspokojivě ani formální pravidla, ani liberální trh“ (s. 273). Vše navíc uvádí do kontextu současných západních diskusí o „podobách kapitalismu“ i komunistických a předkomunistických tradic. Trefně popisuje nepsaná východiska ekonomického uvažování. Optimistické představy o české ekonomice na počátku 90. let se opíraly o přesvědčení, že zdejší průmysl je srovnatelný se světovou špičkou, o vyspělosti státu v meziválečném období, o kvalitě manažerského a technického personálu.

Text Jiřího Příbáně se soustřeďuje na kontinuitní i diskontinuitní prvky právního systému, resp. na právní aspekty vyrovnávání se s minulostí z hlediska (re)formování a stabilizace kolektivních identit. Pozitivní právo kodifikuje kolektivní paměť jako první podmínku symbolického světa identity politické pospolitosti. Utváření kontraidentit po přechodu k demokracii se koncentruje kolem zavržení překonané minulosti a přítomnosti, která staví na budoucích nadějích. „V okamžiku revoluce se minulost rekonstruuje, aby autorizovala budoucnost, a přítomnost se interpretuje historicky kvůli tomu, aby byla zbavena své normativní síly a autority“ (s. 290). Kulturní systém udržuje sociální paměť tím, že vybírá a reprezentuje sociální minulost v souběžných procesech pamatování a zapomínání. Potíž je, že retroaktivně aplikovaná trestní spravedlnost (tedy dekomunizace) často selhává a formální právo se dostává do konfliktu s veřejným očekáváním a právním účinkem.

Kniha je určena širšímu okruhu čtenářů, kteří chtějí vlastní paměť soudobých dějin konfrontovat s výsledky výzkumu odborníků z nejrůznějších sociálněvědních disciplín – historie, politologie, sociologie, ekonomie, práva i literární a filmové vědy. Jistě neměla ambici být celistvým průvodcem dvěma desetiletími postkomunistické éry. Mnoho témat či aktérů pochopitelně absentuje, jiné zůstávají kdesi v decentním pozadí. Jednotlivé střípky však vytvářejí

nečekaně komplexní mozaiku. Svorníkem všech statí je tázání po možnostech a limitech demokracie po r. 1989, která je výsledkem střetávání a spolupůsobení univerzálních nároků a principů s kulturně-historickými determinantami. Procedurální a institucionální aspekty demokratizačních procesů autoři doplňují o dílčí sondy (nejednou spíše hlubinné diagnózy) do kolektivních identit, pamětí a jejich kolizí, kulturně-historických predispozic, specifických konstant politické tradice. V tomto dějinném (a geografickém) ukotvení moderní české demokracie, ve vědomí, že politický a společenský provoz není myslitelný bez složitého přediva historických podmínek, je kniha nejcennější. Elementárním předpokladem porozumění *každé* konkrétní historické formě demokracie je totiž právě reflexe těchto dějinných odkazů a závislostí, ať už mají obecnější, nebo zcela partikulární charakter.

Daniel Kunštát

Jiří Tomeš, David Festa, Josef Novotný et al.: *Konflikt světů a svět konfliktů. Střety idejí a zájmů v současném světě*

Praha, Nakladatelství P3K 2007, 349 s.

Jak vypadá postmoderní válka? Po konci studené války roste nebo klesá množství ozbrojených konfliktů a jejich obětí? Jaké jsou jejich příčiny a charakteristiky – a v čem jsou jiné oproti válečnému krveprolívání z dob bipolarity? Jiří Tomeš, politický geograf z Univerzity Karlovy a hlavní autor kolektivní monografie *Konflikt světů a svět konfliktů* (s podtitulem *Střety idejí a zájmů v současném světě*) pro nás má dvě zprávy. Ta dobrá říká, že postupně ubývá „klasických“ válek mezi státy. Ta špatná naopak upozorňuje, že narůstá počet nepřehledných, těžko kontrolovatelných a nadmíru brutálních ozbrojených konfliktů nižší intenzity odehrávajících se uvnitř jednotlivých států; nejčastěji v subsaharské Africe a okrajovém pásu Asie.

Svět se tak autorovi rozpadá na dvě části, kde panuje poněkud jiná logika vzniku ozbrojených konfliktů: „Blízký východ se zásobami energetických surovin a kontakty Židů s muslimy, podobně jako širší oblast Kaspiku, zůstávají geopolitickým ohniskem par excellence a dějištěm nekonečného seriálu válek“ (s. 113). Geopolitické koncepce vzniku mezinárodního napětí a propukání ničivých ozbrojených konfliktů s oblibou upozorňují na to, že pes je zakopán v geograficky nerovnoměrně rozložených zdrojích a strategických pozicích (rozhodujících například pro bezpečnou distribuci zdrojů) na straně jedné a vojensko-politické moci a poptávky po zdrojích na straně druhé. Čím méně se ve světě překrývají oblasti moci, spotřeby a alokace zdrojů (např. ropa, zemní plyn, rudy), na o to větší problémy spojené s rostoucím napětím v mezinárodních vztazích si svět zadělává. Geopolitici pak vášnivě diskutují zejména o tom, zda je stabilnější – a tedy i méně násilný, ačkoliv nikoliv nutně spravedlivější – unipolární, bipolární či snad dokonce multipolární systém mezinárodních vztahů. Právě dnes jsme podle Jiřího Tomeše svědky úpadku starých velmocí a vzestupu mocností nových. Postupně se tak rodí nový systém mezinárodních vztahů, což je provázeno zvýšenou geopolitickou aktivitou hlavních, a po zuby ozbrojených, aktérů. „Stárnoucí veteráni“ se snaží udržet své dosavadní pozice, zatímco draví nováčci mají úplně jiné představy o uspořádání světa: „A aby nikdo nepochyboval, že jsou schopny světu vnutit svou vůli, snaží se Spojené státy americké opanovat rozhodující strategické body a oblasti světa, než příliš zesílí noví soupeři – Čína a její rivalové – s obrovskou spotřebou dnes nebo brzy silně nedostatkových surovin“ (s. 81).

Daleko smutnější příběh se však podle Tomeše odehrává na „geopolitické periférii“. Právě zde, za nezájmu světové veřejnosti, médií, velmocí či bezzubé OSN dnes teče nejvíce krve a dochází k největšímu

množství ozbrojených konfliktů. Pro postmoderní válku je typické stírání rozdílů mezi válkou, organizovaným zločinem, guerillovými a povstaleckými aktivitami, terorismem a politickým násilím (represe, genocida). Je velmi těžké rozeznat, kde končí jedna forma násilí a začíná druhá, stejně jako bývá nemožné určit, kudy vlastně prochází fronta, protože na oblibě získávají nejrůznější formy asymetrického boje. Roste i variabilita bojovníků. Od pravidelných profesionálních jednotek s kázní a profesní ctí, přes nejrůznější samozvané milice z „civilů“ nedodržující jakákoliv pravidla vedení války, dále stále častější najímání žoldnéřů soukromých firem (tuto možnost vážně zvažuje i OSN) a dětské vojáky (v 90. letech 20. století naverbováno na 2 miliony dětí) až po tzv. „sobels“ – přes den příslušník špatně placených oficiálních složek („soldiers“), přes noc svérázná forma přivýdělku („rebels“). Války se také stále více „globalizují“ – jejich příčiny i důsledky je nutno čím dál tím častěji hledat daleko za hranicemi země, ve které se odehrávají. Ve výsledku se stále více proplétají bojové a civilní aktivity, zvyšuje se podíl civilních obětí, roste počet uprchlíků a humanitárních katastrof. Autor si však klade oprávněnou otázku, zda koncepce postmoderní války nepředstavují pouhou módní záležitost či marketingovou literární nadsázku a do jaké míry jsou postmoderní války svým charakterem skutečně významně odlišné od ozbrojených konfliktů z dob dřívějších.

Rozsáhlá a poctivá diskuse příčin současných válek je pak vyústěním celé studie. Prakticky žádný konflikt nemá jednu jedinou příčinu, a tedy ani žádné přímočaře jednoduché řešení. Podobně tedy ani neexistuje žádný jednoduchý a univerzální recept prevence ozbrojených konfliktů. Vždy jde o souběh více dlouhodobě působících faktorů (např. chudoba, překotná modernizace, populační exploze, etno-religiozní heterogenita, vývoj cen na světových komoditních trzích) v kombinaci s aktivitami konkrétních aktérů („mobilizace

pod prapory“). Aby toho nebylo málo, různé faktory nabývají na významu v různých fázích konfliktu; některé hrají zásadní roli při jejich vzniku, jiné pak spíše při jejich eskalaci či přetrvávání a udržování v „chronické“ fázi. Další potíž spojenou s rozbořením příčin ozbrojených konfliktů představuje absence jejich jednotné definice či typologie. Existují proto různé databáze válek podstatně se lišící evidovaným počtem konfliktů (např. v letech 1945–2000 některé evidují 70, jiné dokonce 208 válečných střetů). Analýzy na základě různých datasetů tak mohou přinášet i rozdílné výsledky. Jiří Tomeš proto situaci řeší konfrontací výzkumných nálezů vycházejících z různých databází spolu s kombinováním těchto kvantitativních studií se studii kvalitativními (případové studie jednotlivých konfliktů).

Naprostá většina válek (až 80 %) je dnes do velké míry motivována kulturními rozdíly zúčastněných stran; jde o „konflikty za identitu“. Vesměs však neběží o hlavní příčinu vzniku násilí, ačkoliv svým charakterem jde o konflikty, ve kterých proti sobě stojí kulturně, etnicky či nábožensky odlišné skupiny. Jako spouštěč násilí působí například rychlý populační růst jednotlivých společností. Nebo pád doposud dominujícího politického režimu a ideologie následovaný pokusem o politickou tranzici opřenou o nově probouzené identity a nově vzývané ideologie snažící se zaplnit vzniklé ideologické a legitimizační vakuum (např. býv. SSSR, Jugoslávie, Irák). Ale také rychlá a překotná modernizace „zaostalých“ společností v podmínkách jejich etnické, náboženské a sociální roztržitosti. Velmi nepřijemná a výbušná situace pak nastává zejména v situacích, kdy etno-religiozní rozdíly zároveň kopírují rozdíly sociálně-ekonomické povahy.

Etno-nacionální a v ještě větší míře etno-religiozní konflikty jsou charakteristické a výjimečné svou úporností a dlouhým trváním. Jsou-li jednou zažehnuty, jen velmi obtížně se je daří tlumit, šance na do-

sažení kompromisu a dohody jsou minimální. Více než polovina z nich proto zuří déle než 10 let (např. izraelsko-palestinský konflikt a Barma od r. 1948, Súdán od 50. let 20. století, Srí Lanka od r. 1981, povstání Morů na Filipínách od 70. let 20. století). Empirická evidence nás však podle autora vede k podstatnému zpřesnění analýz podílu kulturních odlišností na vzniku ozbrojených konfliktů v dnešním světě. S největší pravděpodobností ke konfliktům tohoto typu dochází v situacích dominantního postavení dvou odlišných etnických nebo náboženských skupin uvnitř daného státu. Tato situace vede k polarizaci a válce častěji než u společností etnicky či nábožensky homogenních. Vůbec nejmenší pravděpodobnost propuknutí ozbrojeného konfliktu však překvapivě pozorujeme u společností vysoce kulturně a etnicky rozmanitých a fragmentovaných; zde se daří jen stěží mobilizovat antagonistické koalice. Dále je právě ve světle empirických studií nutno korigovat kontroverzní tezi o „krvavých hranicích islámu“ (S. Huntington). Komunity muslimů se dnes skutečně dostávají do střetu s jinými etno-kulturními skupinami, avšak ke konfliktům dochází uvnitř hranic jednotlivých států (Nigérie a pásem Sahelu počínaje a Indií, Indonésií a Filipínami konče) a příčinou vzájemné nevraživosti je souběh celé řady dalších faktorů.

Významnou roli vzniku vnitrostátních válek hrají také faktory politické. S nejnižší pravděpodobností dnes propukávají v demokraciích na straně jedné a v tvrdých represivních autoritářských režimech na straně druhé. Nejpravděpodobněji pak vzniknou v prostředí tzv. anokracií, tedy v režimech oscilujících někde mezi oběma krajními typy. Mezi analytiky dále dle Tomeše panuje konsenzus také ohledně rostoucí role ekonomických faktorů. Důraz na široce chápané ekonomické příčiny konfliktů představuje hlavní konkurenční přístup ke koncepcím zdůrazňujícím roli kulturních a etnických odlišností. Ozbrojené konflikty v dnešním světě nápadně doprovází chu-

doba. Více než dvě třetiny z nich se v 90. letech 20. století odehrály v prostředí velmi chudých zemí s HDP nižším než 1000 dolarů na obyvatele, nejčastěji pak tam, kde dochází k dlouhodobé stagnaci či dokonce poklesu hospodářství (podobný vztah platí i pro nejednorozměrný ukazatel indexu lidského rozvoje, který se snaží vyvarovat ekonomického redukcionismu a zohledňuje i rozvoj vzdělání a kvalitu života). Z důvodů dialektického vztahu mezi chudobou a vznikem ozbrojených konfliktů Tomeš hovoří o „konfliktní pasti“, o jakémsi bludném kruhu násilí, které dále zbídačuje postižené oblasti, a přispívá tak k vyšší pravděpodobnosti propukání dalších konfliktů. Významný rizikový faktor představuje jednostranná závislost křehkých ekonomik řady afrických a asijských rozvojových zemí na exportu specifických komodit. Dlouhodobý či náhlý pokles jejich ceny na světových trzích se spolu s prohlubováním sociálních nerovností a nevladatelným demografickým růstem velmi často stává roznětkou krvavých sporů (v 90. letech 20. století např. Rwanda v případě kávy, Pobřeží Slonoviny v případě kakaa, Čad a Súdán v případě bavlny). V situaci aktuální světové ekonomické krize a všeobecné kritiky éry neoliberalismu jsou vysoce zajímavé také analýzy podílu politik Mezinárodního měnového fondu a Světové banky na vzniku konfliktů v rozvojových zemích (např. škrtý v rozpočtech školství a zdravotnictví; privatizace v kontextu chybějícího právního rámce, právního státu, korupce a absence rovných šancí vedla k sociální polarizaci, zbídačení a radikalizaci řady společností).

V kontextu široce pojímaných ekonomických faktorů Tomeš kromě chudoby upozorňuje ještě na roli soupeření o přírodní zdroje. Jestliže v případě „epidemie“ velkých mezistátních válek způsobených soutěží o (nedostatkové) suroviny se dosud hovoří jen jako o možné eventualitě, vnitrostátní konflikty o kontrolu přírodních zdrojů jsou již dnes v plném proudu a staly se každodenní realitou slabých či zhroute-

ných států geopolitické periferie. Zatímco s klasikem O. Clausewitzem můžeme prohlásit, že „válka je jen pokračováním politiky jinými prostředky“, Jiří Tomeš ukazuje, že se „válka stala pokračováním ekonomických vztahů jinými prostředky“ (s. 117). Z permanentní chronické války nízké intenzity se stal alternativní systém ekonomiky a moci, ve kterém se centrální vláda, separatistická vzbouřenecká hnutí či regionální loupeživí váleční baroni („warlordi“) přetahují o kontrolu exportovatelných komodit (ropa, zemní plyn, diamanty, zlato, koltan, drogy, drahá tropická dřeva, úrodná půda s plantážemi kávy, kakaa apod.). Zisky z exportu slouží především k vlastnímu obohacování, upevňování moci, nákupu zbraní, najímání žoldnéřů, uplácení příznivců (obě skupiny se rekrutují z řad chudého obyvatelstva) a k nekonečnému prodlužování a „trvalé udržitelnosti“ samofinancující se války. Tomeš ukazuje, že tyto konflikty se protahují neúměrně dlouho a přinášejí zbytečně vysoké oběti z důvodů finančních toků v rámci dodavatelsko-odběratelských vztahů mezi globálním Severem a Jihem. Nahradily tak podobný typ vleklých a nekonečných „horkých“ střetů dlouhodobě a štedře financovaných Západem i Východem odehrávajících se v teprve nedávno ukončené éře, kterou jsme si poněkud etnocentricky a snad až drze cynicky navykli nazývat válkou studenou.

Úvodní kontextuální kapitola poskytující standardní přehled hlavních teorií globalizace a globálního systému z pera sociologa A. Kumsy je možná nejzajímavější nikoliv svým obsahem, ale tím, že je příkladem – kdysi daleko intenzivnější? – interdisciplinární spolupráce českých sociologů a geografů (říkají něco mladší generaci českých sociologů jména jako M. Hampl, J. Korčák, J. Blažek?). Hana Horáková-Novotná se pak v kapitole o (post)kolonialismu snaží ukázat, že „... současný postimperiální svět je ve velké míře produktem období evropských říší“ (s. 46), a vyvrací tak klišé hovořící o tom, že „... s vyhlášením nezávis-

losti byla éra kolonialismu završena“ (s. 73). Pro Středoevropana žijícího v zemi bez koloniální zkušenosti snad lze zmiňované důsledky poněkud přiblížit možnými analogiemi mezi postsocialistickou/posttotalitní a postkoloniální realitou, například v oblasti tzv. kolonizace mysli. Kromě rozdělení na bývalé kolonizátory a kolonizované představují další z konfliktních momentů dnešního světa globální nerovnosti, které jsou v éře časoprostorové komprese stále viditelnější. Geograf Josef Novotný v kapitole věnované právě problematice společensko-ekonomických nerovností v kontextu globalizace na základě vlastních výpočtů ukazuje, že světová populace nemá ani náhodou nic, co by připomínalo stabilizující střední třídu (65% globálních nerovností jde na vrub nerovnostem mezi zeměmi, 35% pak nerovnostem uvnitř zemí). Závěrečná studie D. Festy pak s pomocí četných příkladů ukazuje na roli současných sociálních hnutí a možnosti a meze jednotlivých sociálních aktérů na (spolu)formování podoby stále globalizovanějšího světa.

Knihu s poněkud rozdílnou úrovní jednotlivých kapitol ocení v první řadě zájemci o sociologii války a globální studia. Potenciál zajímavého využití v seminářích představuje příloha s podrobně zpracovanými náměty seminářních či diplomových prací a referátů (včetně seznamu základní literatury k tématům a uvedení základních inspirativních tezí).

Karel Černý

Václav Bělohradský: *Společnost nevolnosti – eseje z pozdější doby*
Praha, Sociologické nakladatelství 2008, 301 s.

Václava Bělohradského není třeba českým čtenářům dlouze představovat. Jako jednomu z mála filosofů v Čechách se mu podařilo prosadit se ve veřejném prostoru, který je ostatně také leitmotivem jeho poslední

knihy *Společnost nevolnosti*. Svě místo na agoře a respekt publika si Bělohradský získal zejména díky neúnavnému vystupování v masových médiích, čehož dokladem je právě i jeho poslední kniha, která se skládá především z mírně přepracovaných novinových úvah, které vyšly v rámci literární přílohy Salonu deníku Právo. Přestože jednotlivé eseje doznaly jistých úprav, zachovaly si srozumitelnost a čtivost, jež kontrastuje s ubíjejícím akademismem soudobých odborných textů, který autor sám v několika pasážích pranýřuje. Bělohradského jazyk je srozumitelný, aniž by to jednotlivým textům ubíralo na hloubce, a zároveň působí vzletně, aniž by tím hutnost textů výrazněji utrpěla. Přestože jsou eseje plnohodnotnou literaturou s vybroušenou stylistikou a místy proloženy svérázným humorem, nepostrádají ani myšlenkovou sevřenost klasických filosofických a sociologických děl. I když se tak autor pohybuje na tenkém ledě popularizace, většinou se mu daří míru lživosti vybalancovat, nicméně v několika pasážích může v mnoha čtenářích vyvolat dojem, že sklouzává do samoúčelné hry se slovy, jež jde na vrub vlastnímu obsahu.

Samotný název *Společnost nevolnosti* může být na první pohled poněkud matoucí, jelikož mu chybí deskriptivní lapidárnost tradičních zkrácených popisů dnešního světa, jako je společnost sítí, informační společnost a podobně. Autor sám to vysvětluje takto: „pocit nevolnosti má ve společnosti pozdní doby mnoho zdrojů. Především (...) závrtná proliferace znaků, obrazů, formulí a promluv, jejímž důsledkem je, že prudce ubylo skutečnosti. Mnoho znaků, málo označovaného, mnoho významů, málo významného, mnoho částí, málo celků, mnoho faktů, málo kontextů...“ (s. 9) Výsledný pocit Bělohradský sumarizuje do věty: „Je mi z toho šoufl“. „Šoufl“ ovšem není podstatným jménem, aby bylo možné současný stav shrnout jako „společnost šouflu“, a proto se nakonec spokojuje se sartróvskou nevolností.